

Петро Кралюк
Олександр Красовицький

КОРОЛІВСЬКИЙ ГАМБІТ

Роман про стійкість Енергодара

Харків
«Фоліо»
2024

Мирні дні... Вони такі однакові. Такі схожі один на одного: робота, домашні клопоти, вечір у колі сім'ї. Це не запам'ятовується, зливається в тижні, місяці, роки спокійного життя. Щось радує, щось — ні, більша частина проходить непомітно. І ось війна. І все. І вже ніколи не буде так, як було! І приходить запізніле розуміння того, як чудово ми жили, навіть коли було сумно й здавалося, що все йде зовсім не так, як хочеться. Тепер усе не так! І ти розумієш, як чудово було раніше! Але цього вже немає. І кожен день страшний по-своєму.

Фрагмент з листа жительки Енергодара,
яка опинилася в окупації

ІНТРОДУКЦІЯ

За словами античного автора Діогена Лаерція, один з найвидатніших давньогрецьких філософів Піфагор так навчав про богів і людей: Сонце, Місяць та інші світила є богами, оскільки в них переважає енергія — першопричина життя.

Без енергії життя немає.

Боги ж, учив Піфагор, споріднені з людьми, бо люди теж причетні до енергії.

Слово «енергія» використовував Арістотель у своєму трактаті «Фізика». Для нього воно означало діяльність, силу, міць.

Хто має енергію, той має силу. Хто має силу, владарює у світі.

Енергодар...

Сама назва міста говорить за себе. Той, що дарує енергію. Колись тут побудували теплову електростанцію. Потім добудували до неї електростанцію атомну, названу Запорізькою. Це найбільша АЕС не лише в Україні. А й у Європі! Третя за потужністю й одна з трьох найкращих атомних електростанцій у світі.

То мала бути гордість України, яку треба берегти, як зіницю ока. Вона давала половину електроенергії

українських АЕС. А її частка в енергетичному бюджеті держави становила близько двадцяти відсотків.

Енергодар давав Україні силу. І то велику.

...Шість блоків атомної електростанції, які розкинулися на чималій території. Від першого до останнього блоку десь із кілометр відстані набереться. Та й видно ці блоки здалеку.

Енергодар — місто молоде. Молодіжне. І на вулицях його багато молоді, дітей. Середній вік жителів — близько сорока років.

Має Енергодар «близнюків». Нагадує інші міста України, збудовані при атомних електростанціях. Споруджували їх за часів влади радянської, у 70–80-х роках ХХ століття. Енергодар майже такий, як Южноукраїнськ, Нетішин, колишній Кузнецовськ, тепер Вараш. І — мертва Прип'ять. По стали ці міста майже в чистому полі. Та й за одним спущеним згори типовим проєктом. У Радянському Союзі багато що будували за типовими проєктами.

Енергодар та його міста-близнюки — невеликі за розміром. За двадцять-тридцять хвилин можна пройти з одного кінця в інший. Більшість будинків — дев'ятиповерхові висотки. Часто — панельки. Будували їх швидко. І дешево. Радянській владі треба було ударними темпами спорудити житло для спеціалістів АЕС — тих, хто їх обслуговує. Звісно, за ударних темпів страждала якість. Та радянська людина не вередлива. Щось не так — можна

й очі заплющити. Але є житло! Начебто безкоштовне. Живеш не в селі — у місті. Хай і невеликому. Усі ці міста при атомних електростанціях десь по сорок-п'ятдесят тисяч населення мали. Ніби небагато. Не Київ столичний і не центр обласний. Та деяким райцентрам до нього далеко було. Ось Василівка, що колись центром району була й поряд з Енергодаром розташовувалась, майже втричі менша за нього.

До новозбудованого Енергодара плив люд із навколишніх сіл, містечок, міст. Працівникам атомної електростанції тут житло давали за рік; будівельникам — роки за три; учителям, лікарям — за три-чотири. Приїжджало багато немісцевих, із Росії зокрема. Переважно спеціалісти-атомники.

В Україні таких фахівців майже не готували. Хіба що в Одесі. Але не для електростанцій — для підводних човнів атомних.

Підготовка атомників — монополія російська. Де лише в Росії-матушці їх не навчали?... У Москві передусім. В Обнінську — під Москвою. А ще — в Ленінграді, Омську, Томську, Красноярську...

Ось і їхали з Росії в Україну, точніше — «на Україну», російські фахівці. Обіймали високі керівні посади. Були директорами станцій. І не тільки. Від них багато що залежало.

А українці?..

Невже вони невмілі в царині атомної енергетики?

Виявляється — не так...

Був, наприклад, такий собі Дмитро Дмитрович Іваненко. Про нього росіяни пишуть: радянський і російський фізик-теоретик. Що радянський — то радянський. Довелося йому скуштувати радянської таборової баланди. 27 лютого 1935 року Іваненка заарештували. І вже 4 березня того року постановою особливої наради при НКВД СРСР засудили на три роки позбавлення свободи — як «соціально-небезпечного елемента». Вислали з Ленінграда, де він тоді працював, аж у Караганду, у виправно-трудо-вий табір. Правда, в кінці того року таборову каторгу замінили засланням у Сибір, у Томськ. Можливо, допомогла чиясь протекція. А може, радянські очільники урозуміли: наука — то сила; і вченими не варто по таборах розкидатися; можна їх у спеціальних лабораторіях використовувати — так званих «шарашках».

Іваненко зробив фундаментальний внесок у розвиток багатьох розділів ядерної фізики, теорії поля й теорії гравітації. У 1930 році разом з Віктором Амбарцумяном висунув ідею дискретного простору, яка стала підґрунтям сучасної квантової теорії поля. Одним з найбільших його досягнень є створена науковцем у травні 1932 року протонно-нейтронна модель атомного ядра. На основі аналізу експериментальних даних Іваненко припустив, що ядро складається лише з протонів і нейтронів.

Можна довго говорити про наукові здобутки Іваненка. До речі, у квітні — серпні 1945 року він перебував на теренах Німеччини, зайнятих Червоною армією. Іваненко чудово знав німецьку мову, напам'ять цитував німецьких письменників-класиків. Чим у Німеччині займався вчений — секрет. Та здогадатись неважко. ...НКВД залучало його до вивчення трофейних документів і матеріалів німецької ядерної програми в рамках атомного проєкту СРСР. Сталіну та його більшовицькій кліці була конче потрібна атомна бомба!

Іваненко — українець. Про це свідчить не лише прізвище. Народився в Полтаві. Працював деякий час у Харкові, у Києві. Але забрала його Росія. Скінчив свій земний шлях науковець у Москві...

Хай там як, а Росія вміла й уміє підгрібати під себе таланти. В атомній енергетиці — зокрема. Це важлива сфера. Стратегічна! Можна називати інших українців, яких «приватизувала» ця імперія. Наприклад, Ігоря Панасюка, одного з тих учених, які створили перший у Радянському Союзі промисловий ядерний реактор.

Звісно, ці люди інтернаціоналізувалися. Точніше — русифікувалися.

Міста при українських АЕС теж інтернаціоналізувалися. Понад третину жителів у них становили росіяни. Чи то люди, записані в паспортах як росіяни. Усю документацію на атомних електростанціях вели

російською мовою. Як же інакше?! Школи в цих містах — переважно російські. Навіть одне з міст при українській атомці вирішили по-інтернаціонально назвати. Южноукраїнськ! Українськ — але «южний». Не південний. Ось вам українське. Але зате як російським духом пахне!

Енергодар серед таких міст до ветеранів належав. Ще 12 червня 1970 року заклали гранітний камінь на одному з піщаних пагорбів, що був на перехресті доріг, де з часом і виросло місто — з нуля.

Спочатку то було селище. Навіть назви не мало. Лише 23 листопада 1972 року ім'я отримало — Енергодар. Тут будували електростанції — теплову, атомну.

Керував будівництвом Рем Германович Хенох. Не росіянин. Хоч і не українець. Єврей. До речі, син розстріляного під час сталінських репресій викладача економіки. Батько Рема Германовича начебто лояльним до влади радянської був. Але в 1938 році нищили й лояльних.

Хенох розробив унікальний метод раціонального будівництва крупних енергоблоків, відомий як «поточний» або як «швидкісна технологія» чи «будівельний конвеєр». Такий успішно застосовували в Енергодарі — під час будівництва електростанцій. Хенох зумів зібрати сильний професійний колектив будівельників і монтажників. До сьогодні

його згадують в Енергодарі добрим словом. За вісім років, з 1971-го до 1978-го, на Запорізькій теплової електростанції було введено сім (!) енергоблоків, сумарна потужність яких становила 3,6 мільйона кіловат. А під час будівництва Запорізької атомної електростанції за десять років, з 1980-го до 1990-го, було побудовано шість (!) енергоблоків із загальною потужністю 6 мільйонів кіловат.

Запропонував Хенох також ідею моноблока типової атомної електростанції з реактором ВВЕР-1000, яку й реалізував у Енергодарі на будівництві Запорізької АЕС. Потім цю ідею було втілено в проєктах спорудження атомних електростанцій у Радянському Союзі — Балаковської, Ростовської, Калінінської, Хмельницької, Рівненської, Южно-Української. А також за кордоном — під час будівництва АЕС Темелін у Чехословаччині та АЕС Козлодуй у Болгарії.

Коли розвалився Радянський Союз, Хенох залишався в Україні. Однак тут наклали мораторій на будівництво АЕС. І талант цього будівельника виявився не потрібен. Як і інших будівничих Запорізької АЕС. Чимало з них опинилося в Росії — там можна було знайти роботу. А звіди будівельники Енергодара подалися в далекий Іран, у Бушер, на берег Перської затоки, де споруджували першу атомну електростанцію на Близькому Сході. Працювали навіть на будівництві електростанцій у Іраку, Китаї...

Ех, не вмiє ненька Україна цiнувати свої золотi руки. I використувати...

Хенох не поїхав у Бушер. Але виїхав з Енергодара. Бо пропозицiй щодо працевлаштування не надходило, принаймнi вартих уваги. Звiсно, можна спокiйно на пенсiї перебувати. Вiк дозволяв. На той час Хеноху за шiстдесят було. Однак сидiти, склавши руки, цей чоловiк не мiг. I не вмiв.

Пereбрався до Москви. Там робота для нього знайшлася. Бо Москва — велика. I столиця iмперiї — начебто колишньої.

Працював Хенох у московській мерiї консультантом з будiвництва. Розпочав власний бiзнес, заснував двi будiвельних компанiї. Споруджував зручне, комфортабельне житло.

Помер у Москві — у кiнцi 2004 року. Але заповiдав поховати себе не в бiлокам'яній, не в Смоленську, де народився, а... в Енергодарi. Мiстi, якому вiддав кращу частину свого життя. Приїхав сюди Хенох у перiод свого акме — йому тодi виповнилося трохи бiльше сорока рокiв. Тут i реалiзував себе.

I полюбив цю землю, це мiсто. Закоренився, зрiсся з ними.

Знаний український фiлософ мiжвоєнного перiоду В'ячеслав Липинський, який деякий час господарив на своєму хуторi Русалiвськi Чагари Уманського повіту (а це теж українське Поднiпров'я, як

і Енергодар), вважав, що факт проживання на певній території веде індивідів до формування лояльності щодо цієї землі. Це і є підставою для створення нації, яка має оформитися в державну спільноту. Власне, нація — то організоване суспільне життя, де активна меншість гуртує пасивну, «ліниву» більшість. Липинський велику увагу приділяв саме цій «активній меншості». Її він також іменував аристократією, елітою. Але це не родова аристократія, яка успадковує своє право на управління. Це кращі, найбільш енергійні та найбільш умілі люди, які до того ж мають певний «ідеалізм».

До таких належав Хенох... Якщо виходити з поглядів Липинського, то цей єврей був «українським націоналістом». Якби ще незалежна Україна могла гідно оцінити й поставити талант цієї людини собі на службу!

Заповіт Хеноха виконали. Його поховали на кладовищі в Енергодарі. Багато жителів міста проводжало свого будівничого в останню путь. У кінці 2008 року в Енергодарі йому встановили скромний монумент — погруддя. І це добре. Буде якась пам'ять.

Завдячуючи Хеноху, Запорізьку АЕС будували прискореними темпами. І — що важливо — для будівельників постійно знаходилася робота. Закінчувалося будівництво одного енергоблоку — розпочиналося спорудження іншого.

У 1985 році, 25 грудня (буквально за кілька днів перед настанням нового 1986 року!), увели в експлуатацію перший енергоблок. Незадовго й другий — 15 лютого 1986 року. Цього ж року, у квітні, сталася чорнобильська катастрофа. І поширився в Україні (і не лише в Україні) чорнобильський синдром...

Однак на Запорізькій АЕС запускали нові реактори — не такі, як на Чорнобильській АЕС. Більш надійні. Це були ВВЕРи — водно-водяні енергореактори. Вони мали два контури для охолодження води. На Чорнобильській же АЕС були реактори лише з одним контуром. До того ж мали ВВЕРи корпуси з надміцної сталі. Вони — безпечні.

Але ж усе, що створюють людські руки, вони й руйнують...

5 березня 1987 року ввели в експлуатацію третій блок Запорізької АЕС, а десь через рік, 14 квітня 1988 року, — четвертий. П'ятий увели в кінці 1989-го, 27 жовтня — коли вже розбушувалася перебудова. Тоді екологічна проблематика була в тренді. Кажуть, Радянський Союз розвалив не стільки Афганістан, скільки Чорнобиль. Люд виступав проти спорудження нових атомних електростанцій і нових атомних енергоблоків. Однак вітри перебудови слабо доходили до Енергодара. Місто жило переважно по-старому, по-радянськи.

...Радянський Союз розвалився. І виникла незалежна Україна. У ній мораторій на будівництво

атомних електростанцій запровадили. А на Запорізькій станції ще в 1986 році почали споруджувати новий енергоблок — під керівництвом згаданого Хеноха. Запустили його, вважайте, лише через десять років, 16 вересня 1996 року — уже після зняття мораторію.

Отак Запорізька АЕС стала найбільшою в Україні та Європі.

Енергодар розташовано на віддалі від атомної електростанції. Від міста до неї треба діставатися десь зо сім кілометрів. Курсують, звісно, автобуси — великі, гарні. І безкоштовні. Атомна електростанція ними працівників перевозить — на роботу і з неї. Хтось на своєму автомобілі добирається. Зарплати на АЕС хороші. Своєю машиною можна розжитися.

Хай там як, а радянська влада намагалася створити для працівників таких підприємств комфортні умови. Це ж кваліфіковані спеціалісти. Важливу роботу виконують!

В Енергодарі побудували магазини. Не все потрібне в них, щоправда, було. Особливо в кінці 80-х, коли радянська влада тріщала по всіх швах. Та й на початку 90-х, коли Радянський Союз вмер, а незалежна Україна ставала на ноги. Однак був базар — цей вічно-незмінний осередок ринкових відносин. Не лише з ближніх сіл привозили сюди продукти, а й з місць віддалених. І не лише продукти, а й товари промислові. Бо знали продавці, що жителі

Енергодара гроші мають. Спродатися тут добряче можна. Базар працював майже щодня, окрім понеділка. Особливо людно було в суботу, неділю. Це ж вихідні. Тоді можна неквапом піти на ринок, скупитися. А ще — зі знайомими побачитися...

Неподалік базару — автовокзал і вокзал залізничний. Звідси до Запоріжжя, обласного центру, можна добратися. До інших населених пунктів області — також. Із Запоріжжя до Енергодара приміський поїзд ходить. Від одного населеного пункту до іншого — дві години їзди. Майже так само автобусом. Ще є в Енергодарі річковий вокзал. Точніше — був. ...Давно не функціонує. Розташовано річковий вокзал на березі Каховського водосховища, до якого від Енергодара рукою подати — десь зо два кілометри. Колись звідси до Запоріжжя швидкісні катери-метеори ходили. Сідаєш у катер — і менше ніж через годину ти в обласному центрі. Не те що поїздом чи автобусом. Але катерів немає. Продали. Як і приміщення річкового вокзалу. Із сумом пригадуються часи, коли «метеори» плавали. І якась ностальгія за владою радянською пробивається. Була й ковбаса дешева. Хоч ту дешеву ковбасу та інші дефіцити треба було діставати.

Зводили, звісно, в Енергодарі приміщення шкіл, дитячих садочків.

З'явилася лікарня, поліклініка. Точніше — медико-санітарна частина при АЕС. Навіть спеціальне

приміщення для лікування грязями в ній. Санаторій-профілакторій за містом був — у рекреаційній зоні. Здоров'я працівників атомної електростанції — справа важлива. Їх навіть на роботу не пускають, поки не оглянуть, кров'яний тиск не поміряють.

Спорудили чималий спортивний комплекс, плавальний басейн з двома чашами — для дітей і дорослих. З'явився в місті молодіжний центр, виставковий зал. Також — готель для приїжджих. А таких вистачало.

І, звісно, будинок культури. Як же без нього! «Сучасник» — так його нарекли.

Проходили в ньому різні культурні заходи. За часів незалежності України раз на два роки міжнародний театральний фестиваль проводили, учасниками якого були й професійні, й аматорські колективи.

Називався він «Добрий театр».

«Бути добру», — так люблять говорити на Сході України.

П'єси ставили російською мовою. Бо як інакше?

Енергодар — місто культурне, інтелігентне. Значна частина його жителів — з вищою освітою. І — театральне. Траплялося, що за місяць до показу тієї чи іншої вистави квитки розбирали — особливо коли приїздили театральні колективи з Москви, Ленінграда... І мимоволі на думку спадала цитата Александра

Сергеїча¹, російсько-ефіопського поета, з його відомого творіння — поеми «Руслан і Людмила»: «Там русській дух... там Руссю пахне».

При будинку культури «Сучасник» існував народний театр. Керував ним режисер-професіонал, але ролі у виставах грали аматори, у тому числі й працівники атомної станції.

Різні то були постановки.

Наприклад, «Забути Герострата» — трагікомедія російського драматурга Григорія Горіна.

Написана в період застою про часи минулі, залишалася вона злободенною. Навіть пророкою.

Торговець Герострат підпалює храм Артеміди Ефеської — щоб прославитись.

А хіба перевелися люди, що страждають комплексом цього гендляря? Зокрема, серед можливо-владців.

Гітлер...

«Ми живемо в неспокійний час. Люди стали багато їсти й мало читати», — лунало зі сцени.

Щось у цьому є. Коли по телевізору показують знаного в Україні філософа, а він не говорить про філософію, про книги, а демонструє своє мистецтво кулінарне, розповідає, як готувати ту чи іншу страву — хіба це нормально?

Проте для більшості — нормально.

¹ Ідеться про Олександра Пушкіна, якого вважають російським поетом.

Тому не треба нарікати на неспокійність часу. Не читаєте — от і маєте... Геростратів при владі.

Зі сцени лунало далі.

Говорить Клеон — зневажливо: «Ні. Герострат — не філософ. Напівграмотний невіглас, який уявив себе надлюдиною».

Хіба Гітлер не уявив себе надлюдиною? А Сталін?.. А Володимир Путін?

Клеон цитує твір недоука-Герострата: «Роби що хочеш, не бійся богів, на людей не зважай! Цим ти славу здобудеш собі і покірність!»

«Ось і вся теорія, до якої він зумів додуматися», — констатує Клеон.

Людина театру (є такий персонаж у п'єсі) відповідає на те: «Не поспішай відмахуватися від цих слів, Клеоне. У них є приваблива сила. Повір мені, я прожив на дві з гаком тисячі років більше, ніж ти, і знаю, як такі недоуки можуть дурманити голови мільйонам. Ти стоїш біля джерел хвороби, яка згодом принесе горе людству».

...Недоуки можуть багато.

...Усе. Завіса падає.

Перша частина

ВІЙНА І МИР

ВІЙНА СВЯЩЕННА

«Сучасник» використовували не лише для театральних вистав, а й для проведення різноманітних заходів. Зокрема, на 9 Травня. Це День Перемоги — у війні. Великій! Вітчизняній!

Ця перемога — теж театр. Зрештою, увесь світ — театр, а люди в нім — актори.

Ота війна, велика й вітчизняна, — предмет гордості для радянської людини.

Правда, після Дня Перемоги 1945 року на вулицях радянських міст ходили каліки, жертви війни, які просили милостиню. А скільки міст лежало в руїнах! Численні фронтовики опинилися в сталінських таборах — з різних причин. Ніяка амністія їм «не світила». Мріяли вони, щоб на оплот усього прогресивного людства, Союз Радянських Соціалістичних Республік, напали кляті західні імперіалісти. І визволили їх...

Лише через двадцять років, коли змінилося покоління, а війну почала забувати, радянська

пропаганда почала розкрутку Дня Перемоги. Цей день зробили вихідним. 9 травня почали проводити різні заходи. Що далі — то більше. І масовіше. Було знято «глянцеві» фільми про велику вітчизняну — типу «Визволення», «Солдатів свободи». Написано різні «правильні книги». Серед них поважне місце посідала прискіпливо відредагована та пропущена крізь сито цензури мемуарна література. «Правильні» ветерани, які часто й пороху не нюхали, по тилах сидючи, виступали з полум'яними промовами перед широкими аудиторіями, ділячись своїми споминами, часто-густо нафантазованими.

Так творився у свідомості радянської людини образ великої вітчизняної війни. У ній радянський народ героїчно протистояв так званим німецько-фашистським загарбникам. Майже сам! Десь були, правда, наші союзники — Сполучені Штати Америки, Великобританія... Та їхня роль — мізерна. І ті бойові дії, які вони вели, не вартували понюшки махорки славного радянського червоноармійця. І лендліз, що надавали Сполучені Штати Радянському Союзу, не вартував майже нічого. Хоч Микита Сергійович Хрущов, який трохи встиг повоювати під час великої вітчизняної, і «культ особи» Сталіна розвінчав, і чималенько рочків Радянським Союзом покерував, у кінці свого життя признався: мовляв, без американського лендлізу колиска

всього прогресивного людства війну не виграла б. Але то особиста думка Микити Сергійовича. Хто його слухав?..

Про союзників у великій вітчизняній забули. Згадували тільки героїзм червоноармійців, мудрість радянських полководців. І що «ми звільнили Європу».

А жертви... відходили на задній план. Бо не вписувалися в «глянцева» картинку великої вітчизняної. Хоч той самий батько Сталін у 1945 році віщав у згаданому зверненні до Дня Перемоги:

«Великі жертви, принесені нами в ім'я свободи й незалежності нашої Батьківщини, численні біди й страждання, пережиті нашим народом у ході війни, напружена праця в тилу й на фронті, віддані на вівтар Вітчизни, — не минули даремно...»

Радянський міф про велику вітчизняну пережив розвал СРСР. Жив та цвів буйним квітом і в незалежній Україні. «Спасіба дєду за Пабєду» — такий слоган, витворений російсько-путінською пропагандою, успішно поширювали в Неньці. Найбільш рейтинговий телеканал «Інтер» щороку справно транслявав концерт до Дня Перемоги, ходіння ряжених російсько-путінських «безсмертних полків». На рекламних щитах деякі (начебто українські!) кандидати в депутати малювали придуману російськими політтехнологами георгіївську стрічку, чіпляючи її до лацканів піджачків.

ЗМІСТ

Інтродукція	5
Перша частина. ВІЙНА І МИР	20
Війна священна	20
Карта Марії	29
Бандерівці	61
Чеське Міловіце та іранський Бушер	83
Переможець	98
Заручини	111
На зламі	123
Бар'єри	143
Різноманітність	149
Не названа війною війна	169
Сила і слабкість	181
Життя триває	191
Друга частина. БІСИ	213
Напередодні	213
День радянської армії	226
Точиться війна	250
На полі бою	258
Меншість і більшість	281
Прапороносці	303
Нестерпність іншого буття	323
Яма	357
Епілог	398